

PRATARMĖ

M.K. Čiurlioniu reflektuojame savo dabartį ir pačius save. Šio iškilaus menininko kūryba mums yra ašinis vidinės ir istorinės patirties laikas, ypatinga mentalinė tvėrmė, kurioje atrandame pasaulį kaip tokį – duotą ir tuo pat metu paslėptą. Čiurlionis ir pasaulis – tai ne tik topografinis universalių mokslinių tyrimų matmuo. Tai genialios menininko *atverties* į dvasinį, intelektualinį, o taip pat laikinį ir erdvinį, fizinį ir metafizinį pasaulį nepalaujamas išgyvenimas, persmelkiantis skirtingus laikmečius, žmonių kartas, visuomenės ir mokslo kaitą. Priartėdami prie jo kūrybos, Čiurlioniu mes patiriame pasaulį.

Ši knyga, pasirodanti kaip šeštasis serijos „Estetika ir meno filosofijos tyrinėjimai“ tomas – tai bandymas pasemti iš dosnios versmės ir pateikti skaitytojui šiaudieninį Čiurlionio recepcijos pasaulėjūtį, kuriame tampa įmanomos įvairiausios teorinės ir metodologinės prieigos, išvalgos ir pajautos. Rinkinį sudaro penkios dalys lakoniškais vienažodžiais pavadinimais, kuriais palengva laiptuojamas Čiurlionio patyrimas nuo abstraktaus, universalaus, kosminio link asmeniško, intymaus, savastingo pačiam tyrėjui, kurių nemaža dalis yra įvairių sričių menininkai. Šiose įsivaizduojamose pakopose žvelgdami nuo Čiurlionio lyg nuo aukšto bokšto leidžiamės į slėnį, į kasdienę minties ir būties vietą, kurioje bet koks patyrimas rezonuoja su žmogaus ir pasaulio dvyniškumu. Tai lyg nepalaujamai besitęsias daugiabalsis polilogas, centruojamas unikalios Čiurlionio asmenybės.

M.K. Čiurlionio tyrimai pastaruosius pora dešimtmečių tampa vis gilesni ir išsamesni, inspiruojami vis stipresnės ir drąsesnės mokslinės vaizduotės. Lygiagrečiai intensyvėjanti Čiurlionio kūrybos sklaida reikalauja šios didžio kūrėjo mąstymo ir kūrybinės raidos pažinimo, jo reikšmės Europos ir pasaulinio meno kontekste gilesnio suvokimo. Naujas intensyvus Čiurlionio kūrybos analizės ir jos teorinės sklaidos etapas yra dar visai neseniai prasidėjęs. Lyginant su ankstesniais, prieš keletą dešimtmečių vykusiais, Čiurlionio kūrybos tyrimais, dabar matomas ryškiau akcentuotas analitinis pradai, taip pat visiškai naujos prieigos prie Čiurlionio kūrybos, apimančios kontekstinį jo matymą Vakarų kultūroje ir įtraukiančios naujausius dabartinės humanistikos pasiekimus. Daugelis rinkinio straipsnių yra simptominiai, rodantys būsimas Čiurlionio kūrybos tyrinėjimų sritis, problemines analizių linijas, įvairių disciplinų sandūras. Šiuo rinkiniu siekiama parodyti, jog Čiurlionio kūrybos tyrimas gali pasiekti tokį sistemiškumo ir daugialypumo lygmenį, koks yra būdingas daugelio iškilių modernizmo ir kitų epochų kūrėjų tyrimų atvejams. Tai naujas žingsnis čiurlionistikoje, įgavusioje tarptautinį matmenį, rodantis kumuliatyvų ir pažangų tokių tyrimų pobūdį.

Čiurlionistikos raidoje galima išskirti keturis pagrindinius etapus. Pirmoji susidomėjimo jo kūryba banga kilo tuoj pat po Čiurlionio mirties, kai didžiulė iškilų rusų tyrinėtojų plejada (N. Benua, N. Berdiajevas, Viač. Ivanovas, N. Rerichas, V. Čiudovskis, S. Makovskis) įvertino išskirtinę Čiurlionio kūrybos svarbą. Antrąją banga galima įvardyti po Antrojo pasaulinio karo Vakaruose vykusius tyrinėjimus (A. Rannit, Ch. Wiegand, W. Haftmann, G. Poensgen, I. Zahn, M. Seuphor, C. Bellioli ir kt.), kurie labiausiai akcentavo tuo metu aktualų abstrakcionizmo ir kitų modernistinio meno krypčių genezės klausimą. Trečioji banga Lietuvoje išryškėjo nuo 1960-ųjų, kai pasirodė naujas svarbus čiurlionistikos išsamių darbų srautas, kuriame pirmiausia vertėtų išskirti V. Landsbergio, J. Umbraso, A. Savicko, G. Vaitkūno ir J. Bruverio tyrinėjimus. XXI a. pradžioje formuojasi nauja ketvirtoji čiurlionistikos banga (...), kuriai jau nebeaktualūs tapo Čiurlionio kūrybos meninės vertės įtvirtinimo, jo tautinio tapatumo, pagrindinių intelektualinės ir kūrybinės evoliucijos etapų atkūrimo bei šaltinotyros klausimai.

Čiurlionio kūryba turi nelygstamą padėtį lietuviškojoje savimoneje, surinkti ir muziejuje saugomi Čiurlionio tapybos darbai, suarchyvuoti ir įvairiais pavidalais išleistas jo muzikinis palikimas, taip pat yra publikuota ir Čiurlionio epistolarika, straipsniai. Galima sakyti, kad nuo šio istorinės medžiagos sisteminimo ir legitimavimo etapo atsispiria dabartinis analitinis ir lyginamasis Čiurlionio kūrybos tyrimų etapas, kuomet dėmesys skiriamas autentiškų detalių išryškinumui, teoriniam artikuliuojimui ir pažinimui, taip pat jo kūrybos palyginimas platesniuose pasaulio kultūrinuose kontekstuose, tiek atsekant galimas įtakas, tiek nušviečiant jo dabartinį aktualumą ir originalumą. Iš pastarųjų XXI a. leidinių Lietuvoje reiktų paminėti Rasos Andriušytės-Žukienės monografiją *M.K. Čiurlionis: tarp simbolizmo ir modernizmo*, (Versus aureus, 2004), Rimanto Janeliausko monografiją *Neatpažinti Mikalojaus Konstantino Čiurlionio muzikos ciklai*, (Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2010), straipsnių rinkinius *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875–1911) Jo laikas ir mūsų laikas*, (G. Daunoravičienė, R. Pavilionienė (red.), Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2013), taip pat *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis Vilniuje*, (N. Gaidauskienė (red.), Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016) ir kt.

Ši knyga – tai veikia bandymas pajauti ir apmąstyti daugiasluoksnį Čiurlionio fenomeną, nei galutinai iširti konkrečius jo kūrybos faktus, laukus ir prasmes. Galbūt todėl pirmiausia knygą atrakina ryšulys filosofinių tekstų, kol kas dar nepastatytą nūdienėje čiurlionistikos sąrangoje. Nes veikiausiai jau atėjo laikas naujam Čiurlionio tyrimų posūkiui, tyrimų, kurie rymos ne ant mokslinės fragmentacijos dalumo, o šliesis į fenomenologinį patirties masyvą, lyg kokį Švendubrės akmenį, stūksantį Čiurlionio gimtuosiuose peizažuose.

Tad pirmoji knygos dalis „Pasaulėvokos“ sutelkia konsteliaciją retų, iki šiol itin stokatų filosofinių tekstų, skirtų Čiurlionio asmenybei ir kūrybai apmąstyti.

Skirtingos filosofinės metodologijos, iš kurių labiausiai dominuoja fenomenologinė, priartina Čiurlionio pasaulėvaizdį prie dabartyje įtarpinto stebiniojo ir patiriančiojo. Tai savotiškas belaikis įdabartinimas, kuris rekonstruoja, o kartais atsargiai modeliuoja sunkiausiai prieinamas Čiurlionio savasties dimensijas, sujungdamas šaltinį ir atspindį į nebedalomą vienį. Vieno žymiausių lietuvių išėvijos filosofų Algio Mickūno tekstas fenomenologinės filosofijos siautuliu atveria kosminės sąmonės šokį Čiurlionio pasaulėvokoje, o akademiko Antano Andrijausko straipsnis byloja apie Čiurlionio universalizmą ir vientisumą pasaulinės meno topografijos atžvilgiu. Filosofinę prieigą gilina Rasiaus Makselio ir Naglio Kardelio tekstai. Makselis prie Čiurlionio per jo amžininkų recepciją artina neoplatonizmą, išties rezonuojantį su Čiurlionio vizionierizmu, o Kardelis Čiurlionio kūryboje nužymi pamatinio filosofinio įkvėpimo trajektoriją. Itin savitas yra Viktorijos Daujotytės tekstas, apmąstantis čiurlioniškosios „kitos erdvės“ fenomeną. Todėl visiškai tikėtina, jog ši nauja ir svarbi knygos linija anksčiau ar vėliau subręš, virs savarankiška ir Čiurlionio kūrybos atvejis taps sutelktų filosofinių tyrimų objektu.

Antroji knygos dalis „Sąsajos“ atseka netikėtas konceptualiąsias jungtis tarp įvairių kultūrinių plotmių bei Čiurlionio kūrybos ir dar labiau išryškina pasaulio reflektavimo Čiurlioniu intenciją. Įvairialypės prasmų sankirtos atrandamos lyg netikėtos išitiktytys, jose apimami tiek muzikos, tiek tapybos kūriniai. Šioje knygos dalyje labai daug mokslinės vaizduotės, įžvalgumo, intelektualinio veiksmo drąsos. Antai Gražinos Daunoravičienės straipsnis kruopščiai nagrinėja kultūrinės parataksės problematiką Čiurlionio muzikoje. Mokslininkės atliktas tyrimas atspindi naujausią požiūrį Čiurlionio muzikinės kūrybos kritikoje. Labai netikėtas Vytauto Landsbergio tekstas – iš pirmo žvilgsnio eseistinė impresija apie sonatos prigimtį. Tačiau joje meniškai įtaigiai aprėpta, kaip pats autorius sako, sonata kaip idėja ir būdas (raiškos, konstravimo būdas), einas per visą M.K. Čiurlionio kūrybą. O štai Daniele Buccio iš Italijos kruopščiai preparuoja variacijos temą Čiurlionio muzikos raidoje, atskleisdamas tiek šio kompozicijos principo svarbą Čiurlioniu, tiek aptardamas juos įtakojuosius to meto muzikus. Rimantas Janeliauskas plėtoja mintį, jog įvairios sonorizmo apraiškos kyla iš sonantinių kompozitoriaus santykių su skambesiu. Sonorizmas labiausiai sutinkamas vėlyvojo Čiurlionio muzikoje ir pasirodo kaip pakitusios garsinės aplinkos epochos bruožas. Ypatinga paralelių dimensija alsuoja M.K.Čiurlionio ir Carlo Gustavo Jungo dvasios pasaulių paradigmos Jūratės Landsbergytės-Becher straipsnyje. Čia atsiveria kol kas plačiau netyrinėta gelmės psichologijos ir Čiurlionio kūrybos sąveikos projekcija. Wiesna Mond. Kozłowska plačiai aprėpia paukščio ir medžio motyvo sąsajas tarp skirtingų Artimųjų, Vidurio ir Tolimųjų Rytų kultūrų ir analizuoja šios simbolikos apraiškas bei dėsningumus vizionierinėje ir archetipinėje Čiurlionio tapyboje. Kozłowska

siekia kontekstualizuoti Čiurlionio indėlį į multikultūrinę mitopoetinę plotmę, apimančią gamtos įkvėptą universalų žmogaus kūrybingumą ir mąstymą. O štai Dalia Micevičiūtė seka trimis Čiurlionio muzikinio tapso topografiniais segmentais. Varšuva, Leipcigas, Sankt Peterburgas, remdamasi Tikrojo ir Neatpažįstamojo Čiurlionio idioma. Taip re/konstruojamas vidinis autentiškas Čiurlionio kompozitoriaus tapšmas. Natasha Bartosh straipsnyje taip pat apima mitopoetinį aspektą ir jį talpina XX a. pabaigos – XX a. pradžios europiniame meno kontekste iš jo išvesdama galimas įtakas Čiurlionio vaizduotei.

Trečioji dalis „Sulyginimai“ apima straipsnius, paremtus įvairiai traktuojama lyginamąja metodika. Jie labai skirtingi savo stilistika, prigimtimi ir apimtimi – intelektualinė amplitudė erdviai talpina artimas ir tolimas istoriografines ir geografines dimensijas. Vytautas Tumėnas tyrime parodo, jog Čiurlionio tapybos darbų dekoratyvumas ir muzikalumas pagrindžiamas kompozicijos principų artumu taidomosios dailės ir ypač liaudies tekstilės ornamentikos komponavimo schemoms. Tyrėjas aiškinasi, ar taikydamas tekstilinius komponavimo principus menininkas savo darbuose teikė jiems gilesnę konceptualią filosofinę–estetinę prasmę. Yumiko Nunokawa lygina Čiurlionio nebaigtą operą „Jūratė“ ir Rimsky’io–Korsakovo simfoninę poemą „Sadko“ kaip plėtojančias jūros motyvą. Taip pat Nunokawa naujai apmąsto dar V. Landsbergio pateiktą prielaidą, kad Čiurlionis galėjo būti susipažinęs su Rimsky’io–Korsakovo oktatonine derme. Sun Min sieja Čiurlionio tapybinį braižą su *yun* estetika, labiausiai klestėjusia meno eruditų tapyboje. Jos straipsnyje įvairiais aspektais išskleidžiama pamatinė kinų tapybos estetikos *yun* 韻 kategorija ir detalai aptariamos dvi svarbiausios jos semantinės prasmės – „elegantiškumas *ya* 雅 ir „neišsemiamas daugiau“. Šie *yun* kategorijos estetinio vertinimo kriterijai taikomi ir analizuojant Čiurlionio kūrinius, ir pastebint, kad šio lietuvių menininko kūryba turi daug bendro su kinų ir jos įtaką patyrusia Rytų Azijos estetika. Ievos Kuzminskaitės–Staigienės straipsnyje atskleidžiami įvairiapusiai iki šiol giliau neanalizuoti Čiurlionio ir Galdiko peizažinės tapybos stilistiniai sąlyčio taškai. Straipsnio autorė pastebi, jog šiandiniame menotyros lauke kiek primiršta, kad Galdiko tiek ankstyvoji, tiek vėlyvoji kūryba kritikų Aleksis Rannito, Waldemaro George’o, Viktoro Vizgirdos, Stasio Goštauto, Vytauto Kazimiero Jonyno ir kt. buvo siejama su Čiurlionio simbolistine ir abstrakčia mąstysena. Vygintas Orlovas straipsnyje pagrindinį dėmesį sutelkia į lyginamąją M.K. Čiurlionio ir trijų jo amžininkų W. Kandinsky’io, A. Scriabino ir A.W. Rimatingtono garso ir vaizdo jungimo strategijų analizę. Christine Marstrand pastebi esant daug panašių simbolių, siejančių Lietuvą ir šiaurės šalis – šis panašumas savitais bruožais atsiskleidžia Čiurlionio ir jo amžininkų kūryboje. José Luis Palacios Garoz netikėtu žvilgsniu pažvelgia į Čiurlionio epochą surasdamas jam dvasiškai artimą įvairiapusį ispanų menininką Federico García Lorca.

Ketvirtoji rinkinio dalis „Vietovaizdžiai“ užkloja topografinius žyminis Čiurlionio biografijos faktais, jų netikėtimis atožvalgomis iš dabarties laiko, taip pat iškelia anksčiau pražiūrėtus ir nūnai svarbiais tapusius niuansus. Nidos Gaidauskienės straipsnyje apžvelgiama M.K.Čiurlionio įpaminklinimo Vilniuje priešistorė. Kadangi šiuo metu stebimas suaktyvėjimas memorializuojant šio menininko pėdsakus Lietuvos topografijoje, tikslinami M.K.Čiurlionio apsilankymai įvairiose Vilniaus vietose, atsižvelgiant į įvykių chronologiją, tiriami konkretūs adresai, plečiamas miesto kultūrinės atminties žemėlapis. Rasa Andriušytė-Žukienė apžvelgia savitą Čiurlionio lietuviškumo tapsmą. Straipsnio pabaigoje autorė reziumuoja: „Apie tiesioginį Čiurlionio poveikį lietuvių dailei kalbėti netenka. Tai lėmė dailininko pasaulėvaizdžio unikalumas, jo tapybos metodas, paremtas ne nuodugniais natūros studijomis, bet individualiais apmąstymais ir išgyvenimais. Čiurlionio būta per daug savito, kad būtų galima jį kartoti.“ Rimantas Astrauskas sutelkia dėmesį į Čiurlionio chorinę muziką kaip tam laikotarpiui svarbų lietuviškosios muzikinės kultūros virsmą. Čiurlionio chorinė kūryba svarbi dar tuo, jog chorinės išdailos pirmiausiai paplito ir išgarsino kūrėjo Vardą. Rita Aleknaitė-Bieliauskienė apžvelgia Čiurlionio gimimo šimtmečio 1975 m. minėjimo svarbą ir formas JAV lietuvių išsivijoje. O štai Pillė Veljataga nagrinėja Čiurlionio kūrybos vertinimus ankstyvuojau sovietmečiu, tirdama tuo metu vyravusias stalininės meno sampratos indoktrinacijas ir ideologinę kontrolę dailės lauke.

Penktoji dalis „Atvertys“ užvardyta neatsitiktinai – tai tarsi žvilgsnis į tolumą, kopiant į Čiurlionio kūrybinės savasties kalnus. Tai, kas tiesiog atsiveria, kartais kaip vienis, kas galbūt tik vėliau bus tiksliau artikuliuota, kas tolydžio fragmentuosis tyrimo laukais ir metodologijomis. Salomėja Jastrumskytė atveria sensorinį aukščio atvaizdą Čiurlionio paveikluose, suteikdama sinestezines dimensijas regai ir lytėjimui. Taip pasirodo iki šiol dar neeksploatuotas Čiurlionio paveikslų kaip sensorinių atvaizdų potencialas. Giedrius Kuprevičius susitelkia į neužbaigtos Čiurlionio simfoninės poemos „Dies irae“ genezę, jos muzikinės kalbos, stiliaus, meninės išraiškos priemonių savitumą ir šio kūrinio rekonstrukcijos pritaikytos viešam atlikimui problemas. Teatro tematika taip pat nelieka nuošalyje – Antanas Kučinskas išskiria svarbiausius Čiurlionio muzikos panaudojimo teatre aspektus. Čiurlionio muzika, analizuojama biografinio ir nebiografinio scenarijaus dramos, muzikiniuose ir šokio spektakliuose, Rūta Bruzgienė parodo, jog Čiurlionis buvo vienas pirmųjų lietuvių kūrėjų, pritaikęs muzikinę formą literatūriniam tekstams – tai tapo unikalia literatūrinės sinestezijos manifestacija. Literatūriniam Čiurlionio klodui skirtas ir Neringos Butnoriūtės tyrimas. „M.K. Čiurlionio intertekstai yra dėmesio vertas reiškinys XX a. lietuvių poezijoje“, teigia straipsnio autorė. Čiurlionio interpretacijų kaupimąsi permąsto Darius Kučinskas, kviesdamas grįžti prie Čiurlionio muzikos urteksto. Urtekstas šiuo atveju padeda

muzikams tarsi nuvalyti kūrinis nuo redakcinių apnašų ir sugrįžti prie pirminės kompozitoriaus idėjos, pamatyti muzikos kūrinį tokį, kaip užrašė pats autorius. Šiame straipsnyje autorius aptaria urteksto leidinių paskirtį, Čiurlionio muzikos kūrinų redagavimo istoriją, redagavimo metodus ir nuostatas.

Tikėkimės, kad šis nauja daugiasluoksnė įžvalgų į Čiurlionio pasaulį suma sukurs naujus minties būvius patiriant besiskleidžiančią Čiurlionio kūrybą dabarties pasaulyje. Iš tiesų esame liudininkai reto reiškimo, kada genialus vienos tautos kūrėjas pamažu įsilieja į pasaulio visumą atitikdamas jam skirtą, bet jo gyvenamu laiku neužpildytą, vietą, be to, sukurdamas begalinius polilogus tarp kitų kūrėjų – trijuose meno laiko matmenyse, kuriuose gyvybiškai įauga bet kuri reikšminga kūryba. Vėliau turbūt derėtų imtis kalbėti apie dabarties Čiurlionį, dar labiau prisiartinant ir sutampant su jo kūrybos nepaliaujamu, nepertraukiamu, net neįveikiamu dabartiškumu, taip būdingu visiems peržengusiems laiką vizionieriams.

Dėkoju nacionaliniam M. K. Čiurlionio muziejui, Rimantui Astrauskui, konferencijų „Čiurlionis ir pasaulis“ iniciatoriui ir *spiritus movens*, profesoriui akademikui Antanui Andrijauskui, Lietuvos kultūros tyrimų instituto Leidybos skyriui, kolegei Ingai Laužonytei, anglų kalbos redaktorei Daivai Judges, nuotraukų autoriams.

Sudarytoja ir mokslinė redaktorė Salomėja Jastrumskytė